

Danijel Sporea*

*Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Beogradu*

Evolucija i transformacija kulta ličnosti u Srbiji: od institucionalnog autoriteta do simboličke personalizacije vlasti

APSTRAKT

Ovo poglavlje za predmet istraživanja ima transformaciju kulta ličnosti kao višedimenzionalnog političkog fenomena u Srbiji. Shodno tome, obuhvata komparativnu analizu četvorice lidera – Josipa Broza Tita, Slobodana Miloševića, Zorana Đinđića i Aleksandra Vučića. Cilj poglavlja je da objasni kako se kult ličnosti oblikuje u različitim političkim i institucionalnim kontekstima, što će se postići primenom analitičkog okvira, koji uključuje simboličku moć, institucionalnu konfiguraciju, medijatizaciju i emocionalnu mobilizaciju. Analiza pokazuje da se kult ličnosti transformiše od institucionalno utemeljenog autoriteta (Tito), preko nacionalno-mobilizacionog modela (Milošević) i post-humnih formi (Đinđić), sve do savremenog obrasca personalizovane vlasti (Vučić), koji se može razumeti kao medijski posredovan kult ličnosti, zasnovan na sinergiji medijske dominacije, koncentracije moći i performativnog kreiranja političke stvarnosti. Polazi se od hipoteze da kult ličnosti predstavlja dinamičnu konfiguraciju političke moći koja u sebi nosi autoritarni potencijal,

* E-mail: daniel.sporea@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0000-8103-4963>

ali čija konkretna manifestacija zavisi od institucionalnog konteksta, medijske strukture i obrazaca političkog predstavljanja. Rezultati ukazuju na to da se ovaj potencijal u savremenoj Srbiji sve izraženije realizuje kroz procese personalizacije vlasti, slabljenja institucija i koncentracije moći, dok u drugim slučajevima ostaje ograničen na simboličke ili posthumne oblike političke identifikacije. Kult ličnosti se, stoga, ne može razumeti kao devijacija, već kao konstitutivni obrazac građenja političkog autoriteta. Doprinos poglavlja ogleda se u razvoju integrisanog, višedimenzionalnog analitičkog okvira, koji prevazilazi normativne tipologije kulta ličnosti i omogućava njegovo razumevanje kao dinamičnog odnosa između lidera i naroda, u kojem se politički autoritet ne nameće jednostrano, već se performativno proizvodi i stabilizuje kroz medijske, simboličke i institucionalne prakse. Na taj način se pokazuje da kult ličnosti ne počiva samo na strategijama lidera, nego i na društveno posredovanoj potrebi za političkom personifikacijom kolektivnih očekivanja.

KLJUČNE REČI: kult ličnosti, Jugoslavija, Srbija, Josip Broz Tito, Slobodan Milošević, Zoran Đinđić, Aleksandar Vučić

UVOD

Kult ličnosti se u političkoj teoriji tradicionalno posmatra kao karakteristika autoritarnih i totalitarnih režima, u kojima centralizovana kontrola nad institucijama, medijima i javnim prostorom omogućava stvaranje idealizovane slike političkog lidera (Plamper 2012; Leese 2011). U tim pristupima naglašava se uloga propagande, represije i institucionalne dominacije u građenju političke lojalnosti i kolektivne identifikacije sa vođom. Međutim, savremene političke prakse, naročito u kontekstu medijatizovanih društava i političkih poredaka sa formalno očuvanim demokratskim institucijama, ovakvo razumevanje kulta ličnosti čine uskim i upitnim.

Iako novija literatura ukazuje na prisustvo elemenata kulta ličnosti i izvan klasičnih autoritarnih režima (Rees 2004; Holmgård Sundahl 2022, 2023), ove interpretacije zahtevaju dodatnu preciznost u konceptualnom smislu. S tim u vezi, ovo poglavlje ne polazi od pretpostavke da se kult ličnosti razvija u konsolidovanim liberalnim demokratijama, već pre svega u političkim porecima koji formalno zadržavaju demokratske institucije, ali istovremeno pokazuju izražene tendencije ka personalizaciji vlasti i autokratizaciji (Levitsky & Way 2010; Bieber 2018; Lührmann & Lindberg 2019). U tom kontekstu, savremeni politički razvoj Srbije može se posmatrati kao ilustrativan primer transformacije usmerene ka centralizovanijim i personalizovanijim oblicima vlasti, što otvara prostor za analizu kulta ličnosti kao mehanizma političke legitimizacije.

Iz takvog teorijsko-empirijskog okvira proizlazi i centralni istraživački problem poglavlja: na koji način se kult ličnosti transformiše u političkom razvoju

Srbije i koje dimenzije moći omogućavaju njegovu primenu u različitim istorijskim kontekstima?

Osnovna hipoteza ovog istraživanja jeste da kult ličnosti ne predstavlja jedinstven niti statičan fenomen, već višedimenzionalnu političku praksu u kojoj se prepliću simbolička, institucionalna, medijska i emocionalna dimenzija moći. Umesto normativne podele na „tvrde” i „meke” oblike, predlaže se analitički okvir zasnovan na četiri navedene dimenzije. Ovakav pristup omogućava preciznije razumevanje savremenih oblika političke dominacije i prevazilaženje pojednostavljenih tipologija. U tom smislu, predloženi okvir će u nastavku biti primenjen u komparativnoj analizi četiri paradigmatična politička slučaja – Josipa Broza Tita, Slobodana Miloševića, Zorana Đinđića i Aleksandra Vučića – kao ilustrativnih faza transformacije kulta ličnosti i konfiguracije političke moći u Srbiji – od institucionalno utemeljenog i ideološki podržanog kulta u vreme Tita (Goldstein & Goldstein 2015; Klišmanić 2022; Cvetković 2023), preko nacionalističke mobilizacije i političke mitologizacije tokom vladavine Miloševića (Gordy 1999; Bieber 2005; Subotić 2016), preko posthumne simboličke konstrukcije kod Đinđića kao figure modernizacije (Brunk 2008; Allison, Eylon, Beggan & Bachelder 2009; Pavićević 2015), pa sve do savremene personalizacije vlasti u slučaju Vučića (McAllister 2007; Poguntke & Webb 2018; Passarelli 2019; Smolo 2021). Ovakav izbor objekata posmatranja omogućava analizu transformacije načina na koji se politička moć legitimise i ostvaruje, uz pretpostavku da se ne radi o diskontinuitetu, već o promeni u kombinovanju resursa moći – od dominantno institucionalnih ka sve izraženijim simboličkim, medijskim i emocionalnim oblicima političke dominacije.

Doprinos poglavlja ogleda se u razvoju integrisanog, višedimenzionalnog analitičkog okvira koji prevazilazi pojednostavljene tipologije kulta ličnosti i omogućava njegovo razumevanje kao dinamične konfiguracije odnosa između lidera, institucija, medija i naroda. Na teorijskom nivou, poglavlje proširuje postojeće pristupe, integrišući teorijske postavke političkog predstavljanja i performativnosti, dok na empirijskom nivou nudi sistematsku analizu transformacija političkog razvoja Srbije kroz prizmu kulta ličnosti. U tom smislu, ključni teorijski doprinos ovog poglavlja ogleda se u rekonceptualizaciji kulta ličnosti kao konfiguracije dimenzija u kontekstu postsocijalističkih društava.

Kada je u pitanju struktura poglavlja, nakon pregleda literature i teorijskog okvira predstaviće se metodološki deo, zatim rezultati studije slučaja, dok će u završnom delu, kroz komparativnu sintezu, biti identifikovani obrasci i tipovi kulta ličnosti.

PREGLED LITERATURE

Istorijske analize ukazuju na to da fenomen obožavanja vladara nije ograničen na savremeni period, već ima duboke korene u predmodernim političkim strukturama (Gagé 1961; Morgan 2017; Tikhomirov 2021). Ipak, savremeni kultovi ličnosti

razlikuju se po tome što su neraskidivo povezani sa masovnom politikom, ideologijom i modernim komunikacionim tehnologijama. U tom smislu, kult ličnosti postaje sastavni deo političkih sistema u kojima se kroz propagandu i rituale proizvodi politička lojalnost i kolektivna identifikacija sa vođom (Márquez 2018).

Nakon završetka Hladnog rata dolazi do značajnog teorijskog zaokreta u proučavanju ovog fenomena. Umesto da se kult ličnosti posmatra isključivo kao karakteristika nedemokratskih režima, novija literatura ukazuje na mogućnost njegovog postojanja i u formalno demokratskim sistemima (Rees 2004; Lu & Soboleva 2014). Ovaj pristup otvara prostor za poređenja različitih političkih konteksta i vodi ka zaključku da se elementi kulta ličnosti mogu razvijati i bez eksplicitne represije. Opisani zaokret podstakao je intenzivnije proučavanje savremenih, „postmodernih” kultura ličnosti, u kojima se u fokusu nalazi politički lider, kao centralna figura javnog života. Kao predmeti analize u dosadašnjim studijama najčešće su se javljali lideri poput Berlusconi (Silvio Berlusconi), Putina (Vladimir Vladimirovič Putin), Orbana (Viktor Orbán), Erdogana (Recep Tayyip Erdoğan), pa čak i Trampa (Donald John Trump) (Caprara, Schwartz, Vecchione & Barbaranelli 2008; Cassiday & Johnson 2013; Pisch 2016; Lofgren 2018; Joppien 2021). Navedeni primeri, uprkos različitim političkim sistemima, pokazuju slične obrasce simboličkog predstavljanja, medijskog brendiranja i populističkog liderstva (Mudde & Kaltwasser 2017).

Postmoderni kult ličnosti može se razumeti kao proizvod simboličke politike, gde politički lider nije samo nosilac vlasti, već i centralni simbol kolektivnog identiteta, nacionalnih mitova i kulturnih narativa (Postoutenko & Stephanov 2021). Reč je o procesu u kojem se politička figura projektuje i internalizuje kao „ikona” koja objedinjuje različite društvene i političke aspiracije, često sa mitskim ili kvazireligijskim elementima (Bottici & Challand 2010).

U tom kontekstu, poseban značaj imaju proučavanja populizma, koja naglašavaju ulogu lidera kao personifikacije „narodne volje” (Mudde & Kaltwasser 2017). Kako ističe Mofit (Benjamin Moffitt), savremeni populistički lideri koriste performativne strategije i emocionalne narative kako bi uspostavili neposredan odnos sa građanima, čime dodatno podstiču procese personalizacije politike (Moffitt 2016). Psihološki mehanizmi ovih procesa povezani su sa političkom mitologizacijom, pri čemu u kriznim vremenima dolazi do aktivacije arhetipskih figura poput heroja, spasitelja ili „oca nacije” (Tikhomirov 2021). Na taj način lideri, koristeći simboličku moć (Bourdieu 2005), proizvode snažne oblike emocionalne identifikacije kroz narativne i medijske strategije.

Percepcija političkih lidera koji nastoje da se predstave u što povoljnijem svetlu može se dodatno razumeti kroz koncept političkog predstavljanja kao skupa diskursa, postupaka i procesa putem kojih se oblikuje i održava politička zajednica (Castiglione 2024). To bi značilo da liderstvo prevazilazi institucionalne okvire i podrazumeva simboličke i komunikacione strategije pomoću kojih se konstruiše autoritet i uspostavlja odnos sa „narodom”. Političko delovanje tako poprima dramaturšku dimenziju, u kojoj upravljanje utiscima i javno izvođenje postaju ključni za proizvodnju legitimiteta (Goffman 2000).

Savremeni pristupi dodatno naglašavaju da politička reprezentacija, slično performansu, podrazumeva „činjenje i pokazivanje činjenja“, čime se briše granica između slike i stvarnosti (Saward 2017; Thomassen 2019). U tom smislu, predstavljanje ne odražava unapred datu realnost, već aktivno konstituiše i javnost i političke aktore (Castiglione 2024). Performativnost tako postaje ključni mehanizam političke legitimizacije: kroz reprezentativne tvrdnje i njihovu medijsku stabilizaciju, lideri mogu zadobiti status „autentičnih“ glasova naroda (Saward 2010), čime se otvara prostor za formiranje kulta ličnosti.

Uprkos rastućem interesovanju za savremene oblike kulta ličnosti, može se uočiti da je, u teorijskom smislu, postjugoslovenski prostor relativno nedovoljno sistematski analiziran. Postojeći radovi se uglavnom fokusiraju na pojedinačne slučajeve ili istorijske periode (Gordy 1999; Morus 2007; Goldstein & Goldstein 2015; Pavićević 2015). Međutim, nedostaje komparativni pristup koji bi omogućio sagledavanje transformacija kulta ličnosti kroz različite političke i društvene kontekste. Stoga bi ovaj rad predstavljao doprinos prevaziлаženju navedenih ograničenja, uvođenjem komparativnog i teorijski integrisanog pristupa koji omogućava sagledavanje kulta ličnosti kao dinamičnog i kontekstualno uslovljenog fenomena. Povezujući različite faze političkog razvoja Srbije, kroz jedinstven okvir zasnovan na simboličkoj, institucionalnoj, medijskoj i emocionalnoj dimenziji moći, ovo poglavlje nadograđuje postojeću literaturu i pomaže u razumevanju savremenih, medijski posredovanih i performativno oblikovanih formi političkog autoriteta.

TEORIJSKI OKVIR

U ovom poglavlju pojam *kult ličnosti* neće biti korišćen u normativnom, već u analitičkom smislu – kao koncept koji označava specifičan oblik političke legitimizacije, zasnovan na personalizaciji moći, simboličkoj reprezentaciji i emocionalnoj identifikaciji.

Polazeći od uvida u postojeću literaturu, pristupiće se kultu ličnosti kao višedimenzionalnom fenomenu koji se ne može svesti isključivo na institucionalnu ili represivnu moć. U tom smislu, analitički okvir se zasniva na kombinaciji nekoliko komplementarnih teorijskih pristupa.

Kao prvo, koncept simboličke moći, kako objašnjava Burdije (Pierre Bourdieu), omogućava razumevanje načina na koji politički lideri postaju nosioci kolektivnih značenja i identiteta. Simbolička moć ne počiva na prisili, već na sposobnosti da se određene interpretacije stvarnosti nametnu kao legitimne i opšteprihvaćene (Bourdieu 2005). U kontekstu kulta ličnosti, to znači da vođa ne funkcioniše samo kao politički akter, već i kao simbol koji objedinjuje društvene vrednosti, mitove i kolektivna očekivanja. Kao drugo, teorije populizma naglašavaju ulogu lidera kao centralne figure političke reprezentacije. Politički lider se često pojavljuje kao personifikacija „narodne volje“, pri čemu populi-

zam funkcioniše kao ideologija koja društvo deli na „čist narod” i „korumpiranu elitu” (Mudde & Kaltwasser 2017). U vezi sa tim dodatno se ističe performativna dimenzija populističkog liderstva, gde se politička moć ne zasniva samo na institucionalnim pozicijama, već i na načinu javnog nastupa, komunikaciji i sposobnosti lidera da artikuliše političke krize kroz emocionalno i simbolički ubedljiv diskurs (Moffit 2016). Posmatrano iz tog ugla, populističke prakse doprinose jačanju procesa personalizacije politike i otvaraju prostor za formiranje kulta ličnosti. Kao treće, teorije političke performativnosti i predstavljanja, posebno u delu Goffmana (Erving Goffman), pružaju analitičke alate za razumevanje načina na koji politički lideri „igraju” svoje uloge u javnom prostoru. Političko liderstvo se u ovom kontekstu posmatra kao niz simboličkih i komunikacionih praksi pomoću kojih se gradi autoritet i održava odnos sa publikom (Goffman 2000). U okviru performativnog pristupa, političko predstavljanje se razume kao javni čin kreiranja političke stvarnosti (Gluhovic, Jestrovic, Rai & Saward 2021). Naime, lideri kroz reprezentativne tvrdnje ne odražavaju već postojeći „narod”, već ga aktivno konstituišu tako što te tvrdnje stabilizuju kroz vizuelne i estetske forme (Saward 2017). Ovaj proces se učvršćuje kroz performativne prakse – govor, gest, medijsku prisutnost i rituale – kroz koje se politički autoritet javno manifestuje. Političko predstavljanje istovremeno konstituiše i „javnost” i politički subjekt, čineći performativnost ključnim mehanizmom političke legitimizacije (Gluhovic et al. 2021). Uzevši u obzir prethodno navedene činjenice, političko delovanje Tita, Miloševića i Vučića može se razumeti kao različit intenzitet i oblik performativnog stvaranja političkog legitimiteta. Kod Tita je performativnost bila institucionalizovana kroz rituale i masovne manifestacije koje su oblikovale kolektivni identitet. U slučaju Miloševića, ona poprima mobilizacioni karakter kroz nacionalističke narative i političke skupove, dok se kod Vučića ispoljava kroz kontinuiranu medijsku prisutnost i kontrolu javnog diskursa. Nasuprot tome, političko delovanje Zorana Đinđića pokazuje ograničenije oslanjanje na performativne mehanizme, zbog čega se simbolička konstrukcija njegovog lika intenzivira tek posthumno.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Metodološki pristup poglavlja zasniva se na kvalitativnoj komparativnoj analizi, koja omogućava sagledavanje transformacije kulta ličnosti kroz različite istorijske i političke kontekste. Istraživanje kombinuje elemente komparativne analize, diskurzivne analize i analize medija, uz uvažavanje uloge komemorativnih praksi i političkih narativa u oblikovanju javne percepcije lidera.

Analizirani slučajevi – Josip Broz Tito, Slobodan Milošević, Zoran Đinđić i Aleksandar Vučić – odabrani su na osnovu tri ključna kriterijuma: (1) centralna pozicija u političkom sistemu i visok stepen personalizacije vlasti; (2) prisustvo izraženih elemenata simboličke reprezentacije liderstva; (3) reprezentativnost u smislu različitih istorijskih faza i konfiguracije političke moći u Srbiji. Ovakav

izbor omogućava analizu kontinuiteta i promena u načinu na koji se kult ličnosti formira, institucionalizuje i transformiše kroz vreme, sa ciljem da se utvrdi na koji način kombinovanje različitih dimenzija moći oblikuje njegove konkretne manifestacije u različitim istorijskim okolnostima. Rezultati uporedne analize četiri navedena slučaja trebalo bi da ukažu na sličnosti i razlike, posebno u pogledu odnosa između dimenzija moći. Za potrebe istraživanja koristiće se i diskurzivna analiza, koja se fokusira na političke narative, reprezentativne tvrdnje i načine konstruisanja „naroda” i političke legitimnosti, kao i analiza medija, koja ispituje obrasce reprezentovanja lidera, stepen njihove prisutnosti i komunikacione strategije u okviru tradicionalnih i elektronskih medija. Dodatno, analiza uključuje i elemente interpretacije komemorativnih praksi i simboličkih reprezentacija, naročito u slučaju posthumne konstrukcije političkog nasleđa.

Kada su u pitanju ključni pojmovi, kult ličnosti se operacionalizuje kroz četiri analitičke dimenzije:

1. simbolička dimenzija – konstrukcija političkih mitova, narativa i reprezentativnih tvrdnji kojima se lider pozicionira kao nosilac kolektivnih značenja;
2. institucionalna dimenzija – stepen kontrole nad političkim i nezavisnim institucijama, kao i nivo koncentracije političke moći;
3. medijska dimenzija – način i intenzitet reprezentovanja lidera u javnom prostoru, uključujući medijsku dominaciju i strategije vidljivosti;
4. emocionalna dimenzija – oblici afektivne mobilizacije, identifikacije i personalne lojalnosti građana prema lideru.

Ovakva operacionalizacija omogućava sistematsko poređenje slučajeva i precizno mapiranje načina na koji se različite dimenzije moći međusobno kombinuju u formiranju kulta ličnosti.

POJAM KULTA LIČNOSTI: KLJUČNE DEFINICIJE

Pre nego što pristupimo razradi teze, najpre ćemo u kratkim crtama definisati pojam kulta ličnosti, odnosno njegovo značenje. Kult ličnosti je termin koji označava preterano obožavanje i idealizaciju jednog političkog vođe. U moru definicija koje su dali mnogobrojni istraživači, čini nam se da definicija koju je Plamper (Jan Plamper) ponudio, barem u osnovi našeg rada, približno odgovara slici kulta ličnosti koju smo analizirali. Naime, autor kulta ličnosti definiše kao „božansko veličanje modernog političkog lidera tehnikama masovnih medija i prekomernim narodnim obožavanjem ovog lidera” (Plamper 2004, 33). Iz navedenog može se zaključiti da izgradnja idealizovane slike vođe, često uz manipulaciju medijima i društvenim mrežama, kao i uz korišćenje isceniranih spektakala i patriotskih prikaza, postaje ključni element za definisanje kulta ličnosti. Ova idealizacija, analizirana u kontekstu postmodernog društva, bitna je za razumevanje kako se konstruiše i potvrđuje harizmatični autoritet, te kako

se kultovi manifestuju u savremenom društvu. To nas dalje dovodi do zaključka da je kult ličnosti povezan sa harizmom ličnosti, naročito u kontekstu Veberovog (Maximilian Carl Emil Weber) pojma harizme (Veber 1976, 191–195). Sa tog aspekta, neki istraživači koji proučavaju kult ličnosti smatraju da „uspešna retorika i simboli” utiču na stvaranje „harizme”, „legitimiteta”, ali i „hegemonije”, čime politički lideri stiču podršku za sebe i svoje politike, negujući kolektivne etničke, nacionalne ili klasne identifikacije (Wedeen 2019). Tome treba dodati, da konceptualizacija kultova političkih vođa, u „dodiru” sa propagandom i ritualima, na način da se vođa prikazuje u pozitivnom svetlu i dokazuje njegovo obožavanje, neminovno postaje deo mehanizama za formiranje kulta (Márquez 2018). Ipak, može se zapaziti da je preterana pohvala vođe zapravo neophodan element za definisanje sopstvenog kulta koji pomaže u razlikovanju kultova ličnosti od drugih, povremenih izraza divljenja prema političkom vođi.

Na kraju, u skladu sa „tradicijom” većine istraživača koji se bave fenomenom kulta ličnosti, imamo „obavezu” da, osim pozivanja na Veberov koncept harizme i harizmatičnosti vođe, spomenemo i uobičajeno značenje ovog termina. Naime, pojam „kult ličnosti” nastao je na prostoru Sovjetskog Saveza, gde je stekao negativnu konotaciju. Termin „kult ličnosti” (rus. *kul't lichnosti*) postao je popularan nakon „Tajnog govora” sovjetskog lidera Nikite Hruščova (Никита Сергеевич Хрущёв) na Dvadesetom kongresu Komunističke partije Sovjetskog Saveza (rus. *Коммунистическая партия Советского Союза*) 1956. godine, kada ga je koristio da objasni konsolidaciju Staljinove lične diktature, zloupotrebe moći koje su usledile, ali i izuzetno obožavanje Staljina. Odmah nakon ovog govora, kult ličnosti postao je negativna osobina komunizma koja nije bila korišćena samo kao oružje od strane kritičara Sovjetskog Saveza i „narodnih demokratija”, već je i dalje reprodukovana u popularnoj kulturi i akademiji, gotovo sve do danas (Tikhomirov 2021).

KULT LIČNOSTI JOSIPA BROZA TITA: INSTITUCIONALNA DOMINACIJA I SIMBOLIČKA INTEGRACIJA

Josip Broz Tito bio je najpre premijer (1943–1953), a potom i doživotni predsednik (1953–1980) Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) (Trošt 2021). Tokom svoje višedecenijske vladavine uspešno je uspostavio jedan od najsnažnijih i najdugotrajnijih kultova ličnosti u socijalističkoj Evropi. Njegov kult nije bio samo sredstvo konsolidacije lične moći, već i ključni element u oblikovanju i održavanju jugoslovenske državne ideologije i jedinstva unutar kompleksne, etnički i kulturno raznolike federacije (Zbучea 2001). Fenomen Tita kao političkog lidera stoga se ne može odvojiti od institucionalno konstruisanog i dugotrajno održavanog kulta ličnosti, koji je u periodu socijalističke Jugoslavije imao gotovo sakralne dimenzije.

Simbolička moć kao temelj kulta

Simbolička dimenzija Titovog kulta predstavlja njegov osnovni i neizostavni element. Već tokom Drugog svetskog rata započinje konstrukcija mita o Titu kao vođi koji prevazilazi političku funkciju i postaje simbol zajedništva i otpora (Goldstein & Goldstein 2015; Trošt 2021; Cvetković 2023). Kroz narrative o herojskoj borbi, požrtvovanosti i istorijskoj misiji, Tito se konstituiše kao figura „oca nacije”, ali i kao nadnacionalni simbol bratstva i jedinstva (Velikonja & Perica 2012). U tom smislu, njegov kult nije bio samo politički projekat, već i simbolički okvir kroz koji se artikulisao identitet jugoslovenske države.

Institucionalna moć i formalizacija autoriteta

Za razliku od savremenih primera, kod Tita je simbolička moć bila snažno podupirana institucionalnim mehanizmima. Kult ličnosti bio je sistematski ugrađen u strukture države, partije i društva, čime je postao sastavni deo političkog poretka (Lu & Soboleva 2014). Njegovo imenovanje za doživotnog predsednika 1974. godine, uz objedinjavanje funkcija šefa države, vrhovnog komandanta i partijskog lidera, predstavlja vrhunac institucionalizacije lične vlasti (Đukić 1990; Cvetković 2023). Sličan obrazac u regionu iste godine je sledio i Čaušesku (Nicolae Ceaușescu) u Socijalističkoj Republici Rumuniji (Linz & Stepan 1998). Iz tog ugla, kult nije bio samo izraz personalizacije moći, već i temelj legitimnosti režima kroz figuru vođe – što odgovara Veberovoj koncepciji harizmatičke vlasti, ali u formi koja je institucionalno stabilizovana i integrisana u sam sistem (Veber 1976).

Medijatizacija i politički rituali

Medijatizacija Titovog kulta odvijala se kroz kontrolisane i centralizovane kanale političke komunikacije. Državni mediji, obrazovni sistem i kulturne institucije imali su ključnu ulogu u reprodukciji njegove slike kao idealnog lidera (Goldstein & Goldstein 2015). Posebno značajni bili su politički rituali poput Dana mladosti i Štafete mladosti, koji su funkcionisali kao simbolički događaji kolektivne identifikacije (Panić 2008). Ove manifestacije nisu bile samo propagandni instrumenti, već i ritualizovani oblici političke lojalnosti, nalik liturgijskim praksama, kroz koje se obnavljala veza između vođe i društva (ibid). Ovi rituali nisu samo odražavali jedinstvo jugoslovenskog društva, već su ga aktivno proizvodili kroz simboličku konstrukciju „naroda” (Saward 2010), okupljenog oko figure vođe. Istovremeno, masovne manifestacije poput Dana mladosti mogu se razumeti kao pažljivo režirani politički performansi u kojima se autoritet lidera javno izvodi i kolektivno potvrđuje (Gofman 2000; Castiglione 2024).

Emocionalna mobilizacija i kolektivna identifikacija

Emocionalna dimenzija kulta ličnosti manifestovala se kroz snažan osećaj zajedništva i identifikacije sa vođom. Kroz rituale, narative i simboličke prakse, građani su učestvovali u kolektivnom iskustvu koje je prevazilazilo racionalno političko opredeljenje. Kult je funkcionisao kao mehanizam integracije različitih društvenih grupa, stvarajući afektivnu vezu između lidera i populacije. Ova dimenzija bila je ključna za održavanje političke stabilnosti u kontekstu etničke i kulturne heterogenosti Jugoslavije (Velikonja & Perica 2012).

Posthumna reprodukcija kulta

Nakon Titove smrti 1980. godine, njegov kult nije nestao, već se transformisao kroz procese kolektivnog sećanja i simboličke reprodukcije. Kroz slogane poput „I posle Tita – Tito“, kao i kroz kulturne i medijske prakse, održavana je njegova prisutnost u javnom prostoru (Panić 2008). Međutim, odsustvo harizmatičnog lidera i rastuće političke i ekonomske krize doprineli su postepenom slabljenju integrativne funkcije njegovog kulta, otvarajući prostor za pojavu konkurentskih nacionalnih narativa (Velikonja & Perica 2012). Ipak, elementi Titovog kulta opstaju i nakon raspada Jugoslavije, posebno kroz fenomene jugonostalgije i kulture sećanja (Velikonja 2008; Kuljić 2011). U tom smislu, njegov kult prevazilazi period njegove vladavine i nastavlja da funkcioniše kao simbolički resurs u savremenim političkim i društvenim interpretacijama prošlosti.

Analiza pokazuje da je kult ličnosti Josipa Broza Tita zasnovan na snažnoj interakciji svih dimenzija, pri čemu simbolička moć predstavlja njegov temelj, dok institucionalna dominacija omogućava njegovu stabilnost i dugotrajnost. U poređenju sa savremenim primerima, Titov kult karakteriše visok stepen institucionalizacije i centralizacije, što ga čini paradigmatičnim primerom „klasične“ konfiguracije kulta ličnosti, u kojoj su sve dimenzije maksimalno razvijene i međusobno usklađene.

KULT LIČNOSTI SLOBODANA MILOŠEVIĆA: NACIONALISTIČKA MOBILIZACIJA I KRIZNA PERSONALIZACIJA VLASTI

Slobodan Milošević na političkoj sceni tadašnje SFRJ najpre postaje predsednik Predsedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije (CKSKS) 1986. godine, kao i član Predsedništva CK Saveza komunista Jugoslavije (CKSKJ). Na izborima sa više formalnih kandidata, velikom većinom izabran je za predsednika Predsedništva SR Srbije 1989. godine.

Ujedinjenjem Saveza komunista Srbije (SKS) i Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije (SSRNS) 1990. godine nastaje Socijalistička partija Srbije (SPS), na čijem čelu je bio Slobodan Milošević. Iste godine, na prvim višestranačkim

predsedničkim izborima u Srbiji, kao kandidat SPS-a osvojio je 65,34% glasova i postao prvi predsednik Republike Srbije. Za predsednika Savezne Republike Jugoslavije izabran je u Saveznoj skupštini 1997. godine i na toj funkciji ostao do 5. oktobra 2000. godine, kada je, pod pritiskom javnosti, priznao poraz na predsedničkim izborima održanim 24. septembra iste godine (Istinomer n.d.a).

Kult ličnosti Slobodana Miloševića bio je usko povezan sa nacionalističkom mitologijom, kroz koju je promovisao sebe kao zaštitnika srpskog naroda i nacionalnih interesa (Morus 2007). Ovaj kult imao je višeslojnu strukturu, oslanjajući se istovremeno na tradicionalne i religijske simbole, ali i na savremene medijske strategije.

Simbolička moć kao temelj kulta

Simbolička dimenzija Miloševićevog kulta zasniva se na konstrukciji narativa o zaštitniku srpskog naroda i branitelju nacionalnih interesa (Morus 2007). Kroz reinterpretaciju istorijskih mitova, posebno mita o Kosovu, Milošević se pozicionira kao figura koja obnavlja „istorijsku pravdu” i kolektivno dostojanstvo (Bieber 2002). Njegov govor na Gazimestanu 1989. godine predstavlja ključni simbolički trenutak kojim se uspostavlja narativ Srbije kao žrtve i nosioca istorijske misije (Telegraf 2019). Na taj način, simbolička moć ne proizlazi iz integrativne ideologije, kao kod Tita, već iz ekskluzivnog nacionalnog identiteta i antagonizacije „drugih” (Vujačić 2015). U tom smislu, Miloševićev politički uspon može se tumačiti kroz koncept reprezentativnih tvrdnji, budući da je diskursom o „ugroženom narodu” aktivno konstruisao politički subjekt za koji tvrdi da ga predstavlja (Saward 2010). Istovremeno, posmatrano kroz Gofmanov (Gofman 2000) dramaturški okvir, masovni mitinzi i politički govori funkcionišu kao performativni događaji u kojima se politička legitimnost proizvodi kroz javno izvođenje, pri čemu takvi performansi istovremeno konstituišu i samu „publiku” kao politički kolektiv.

Institucionalna moć i kontrola političkog sistema

Milošević je vlast konsolidovao kroz kontrolu političkih institucija i transformaciju partijskog sistema. Osnivanjem Socijalističke partije Srbije i pobedom na prvim višestranačkim izborima 1990. godine uspostavlja formalni demokratski okvir, koji u praksi funkcionise kao centralizovan sistem vlasti (Istinomer n.d.a). Iako institucionalni okvir nije dostizao određeni nivo centralizacije karakterističan za socijalistički period, politička moć bila je snažno personalizovana, uz ograničavanje političkog pluralizma i potiskivanje opozicije (Gordy 1999). U tom smislu, institucionalna dimenzija kulta bila je manje stabilna, ali i dalje ključna za održavanje njegove dominacije.

Medijatzacija i propaganda

Za razliku od Titovog perioda, medijatzacija Miloševićevog kulta bila je izrazito instrumentalizovana i usmerena ka propagandi. Kontrola nad državnim medijima, posebno Radio-televizijom Srbije, omogućila je sistematsku proizvodnju slike lidera kao racionalnog, odlučnog i neophodnog u kriznim okolnostima (Gordy 1999; Thompson 1999). Istovremeno, mediji su korišćeni za delegitimaciju političkih protivnika i konstrukciju unutrašnjih i spoljašnjih neprijatelja (Perišić 2010). Ovakav model medijatzacije ukazuje na prelazak sa ritualizovanih oblika reprezentacije ka intenzivnijim i konfliktnim medijskim strategijama.

Emocionalna mobilizacija i politika straha

Emocionalna dimenzija Miloševićevog kulta zasniva se na mobilizaciji straha, nesigurnosti i osećaja ugroženosti. U kontekstu ratova i društvene krize, politička retorika bila je usmerena ka homogenizaciji društva kroz konstrukciju slike permanentne pretnje. Ovakva emocionalna mobilizacija omogućila je stvaranje snažne političke baze, ali i legitimizaciju autoritarnih mera (Nedeljković 2006; Đurišić Bećanović 2020). Za razliku od integrativnog afekta zajedništva kod Tita, ovde dominiraju afektivna polarizacija i antagonizam.

Analiza pokazuje da kult ličnosti Slobodana Miloševića predstavlja transformaciju „klasičnog” modela kulta ka obliku uslovljenom krizom i raspadom političkog poretka. Iako simbolička moć ostaje njegov nužni temelj, ona se ovde artikuliše kroz nacionalističku mitologiju i konfliktne narative. Institucionalna moć manje je stabilna nego u Titovom slučaju, dok medijatzacija i emocionalna mobilizacija dobijaju izraženiju i radikalniju ulogu. Ovakva konfiguracija ukazuje na prelaz ka modelu kulta ličnosti koji je manje integrativan, a više konfiktan i mobilizacioni, čime se postavlja temelj za razumevanje savremenih oblika personalizacije vlasti u Srbiji.

POSTHUMNI KULT ZORANA ĐINĐIĆA: SIMBOLIČKA KONSTRUKCIJA I POLITIKA SEĆANJA

Političku karijeru Zoran Đinđić započeo je osnivanjem Demokratske stranke 1990. godine, zajedno sa drugim srpskim disidentima, a kasnije je postao njen predsednik (zorandjindjic.org). Iako je tokom devedesetih godina bio politički aktivan i značajan akter na tadašnjoj političkoj sceni, ključnu ulogu odigrao je na predsedničkim izborima Savezne Republike Jugoslavije u septembru 2000. godine i tokom demonstracija 5. oktobra (Luteijn 2016), koje su dovele do pada Miloševićevog režima, a potom i do njegovog izručenja Međunarodnom sudu za ratne zločine u Hagu (Partos 2003). Na parlamentarnim izborima u Srbiji u decembru 2000. godine predvodio je široku Demokratsku opoziciju Srbije (18 stranaka) do pobeđe (zorandjindjic.org), a već naredne godine postao je premijer Srbije.

Kao lider koji je predvodio zemlju kroz turbulentne tranzicione procese, nakon smrti 12. marta 2003. godine posthumno je postao simbol borbe za demokratiju, evropske vrednosti i modernizaciju (Pavićević 2015). Iako nije izgradio klasičan kult ličnosti u autoritarnom smislu, njegova smrt dovela je do formiranja specifičnog posthumnog kulta, koji se oblikovao kroz komemorativne prakse, diskurs o njegovom političkom delovanju i interpretacije njegove ličnosti u okviru kolektivnog sećanja. Ovaj proces odvija se na preseku političke simbolike, medijske estetizacije i demokratskog narativa (Katz 2009; Pavićević 2015).

Simbolička moć kao temelj posthumnog kulta

Simbolička dimenzija Đinđićevog kulta zasniva se na njegovom posthumnom pozicioniranju kao simbola demokratije, evropskih integracija i modernizacije (Pavićević 2015). Kroz javni diskurs i političke interpretacije, njegova ličnost transformiše se u normativni ideal – „šta je Srbija mogla biti” – čime prelazi iz sfere političkog liderstva u sferu političkog mita. Njegova smrt omogućava konstrukciju narativa mučenika, u kojem se politički život i nasilna smrt povezuju sa višim društvenim ciljevima (Allison et al. 2009), čime simbolička moć postaje dominantan, gotovo jedini nosilac njegovog kulta.

Odsustvo institucionalne moći

Za razliku od Tita i Miloševića, Đinđićev kult ne počiva na institucionalnoj kontroli niti na dugotrajnoj personalizaciji vlasti. Iako je kao premijer posedovao političku moć, ona nije bila stabilizovana niti institucionalizovana u meri koja bi omogućila razvoj klasičnog kulta ličnosti. Upravo zbog toga, njegov kult nastaje tek nakon smrti, kada se politički autoritet transformiše u simbolički resurs (Udisi 2025). Odsustvo institucionalne dimenzije ovde ne znači odsustvo kulta, već ukazuje na specifičnu konfiguraciju njegovih elemenata.

Medijatzacija i estetizacija sećanja

Mediji u oblikovanju posthumnog kulta Zorana Đinđića imali su ključnu ulogu. Kroz narative o reformama, borbi protiv korupcije i evropskoj orijentaciji, njegova politička biografija biva reinterpretirana i estetizovana (Pavićević 2015). Savremene medijske forme, uključujući dokumentarne i igrane sadržaje, dodatno učvršćuju njegovu simboličku poziciju u javnom prostoru. Tako je nedavno na televizijskim ekranima prikazan politički triler „Sablja”, koji tematizuje ubistvo Zorana Đinđića. Naziv serije upućuje na istoimenu policijsku akciju iz 2003. godine, usmerenu na identifikaciju i hapšenje osoba osumnjičenih za atentat na premijera (RTS 2024). Kolektivna sećanja na Đinđića, oblikovana kroz ovakve narative (Pavićević 2015), bila su ključna za formiranje posthumnog političkog

mita, jer su omogućila društvu da se poveže sa idejama za koje se zalagao i za koje je na kraju izgubio život. Fraze poput „Đinđićev put” i „Šta bi danas Zoran rekao” (Novi magazin 2020) funkcionišu kao političke mantre koje nadilaze konkretne politike i prelaze u simboličku sferu. Ovaj oblik simboličke politike zasniva se na kolektivnim emocionalnim identifikacijama (Alexander 2010), kroz koje se političko značenje oblikuje i stabilizuje u javnom prostoru. Za razliku od propagandnog modela iz prethodnih perioda, medijatizacija ovde funkcionise kroz pluralne i često konkurentske interpretacije, ali sa relativno stabilnim osnovnim narativom o „propuštenoj modernizaciji”.

Emocionalna mobilizacija i kultura sećanja

Emocionalna dimenzija Đinđićevog kulta manifestuje se kroz komemorativne prakse i kolektivno sećanje. Godišnje komemoracije, javne šetnje, aktivnosti organizacija poput Fondacije „Dr Zoran Đinđić”, kao i simboličko imenovanje javnih prostora, poput Bulevara Zorana Đinđića na Novom Beogradu, predstavljaju ključne mehanizme održavanja njegovog kulta (Assmann 2006; Katz 2009). Ovi oblici delovanja stvaraju afektivnu vezu između građana i njegove političke zaostavštine, kroz koju se njegovo nasleđe internalizuje kao skup političkih i moralnih orijentira. U tom smislu, kult se reprodukuje kroz emocije gubitka, nade i identifikacije.

Iz perspektive teorije političke performativnosti, posthumni kult Zorana Đinđića može se razumeti kao naknadna simbolička i diskurzivna konstrukcija političkog značenja, u kojoj se kroz komemorativne prakse i javni diskurs retroaktivno uspostavlja njegova reprezentativna uloga (Gofman 2000). Međutim, ovde nije reč o refleksiji unapred datog političkog identiteta, već o njegovom kontinuiranom konstituisanju, pri čemu upravo ove prakse proizvode i stabilizuju „demokratski subjekt” koji se sa tim nasleđem identifikuje (Saward 2010; Castiglione 2024).

Analiza slučaja Zorana Đinđića ukazuje na mogućnost postojanja kulta ličnosti izvan klasičnih autoritarnih okvira. Njegov kult gotovo je u potpunosti zasnovan na simboličkoj moći, uz minimalno prisustvo institucionalne dimenzije, dok medijatizacija i emocionalna mobilizacija imaju ključnu ulogu u njegovom održavanju. Ovakva konfiguracija potvrđuje da kult ličnosti nije nužno vezan za represivne mehanizme vlasti, već može nastati i kroz demokratske i pluralne procese, pre svega kao proizvod simboličkih i interpretativnih borbi u javnom prostoru. Time Đinđićev slučaj predstavlja paradigmatičan primer „posthumnog” kulta, ali i važan analitički kontrapunkt prethodnim modelima.

KULT LIČNOSTI ALEKSANDRA VUČIĆA: SIMBOLIČKA MOĆ, POLITIČKA PERFORMATIVNOST I MEDIJSKA DOMINACIJA

Politička scena Srbije nakon ubistva Zorana Đinđića 2003. godine ulazi u period institucionalne i simboličke nestabilnosti. Đinđić je u javnom i političkom

imaginarijumu predstavljao ključni simbol postoktobarske tranzicije i demokratske modernizacije, a njegova smrt ostavlja izražen politički i simbolički vakuum. U narednom periodu taj prostor nije bio stabilno popunjen, budući da su liderstva Borisa Tadića¹ i Tomislava Nikolića² ostala pretežno institucionalna i tranziciona, bez kapaciteta da proizvedu snažan personalizovani politički autoritet. Tek sa usponom Aleksandra Vučića dolazi do jasnije reartikulacije političkog liderstva kroz obnovu personalizacije politike. Njegov uspon može se tumačiti kao popunjavanje simboličko-političkog vakuuma, ali i kao početak konsolidacije centralizovanog političkog autoriteta. Koristeći prednosti digitalne ere, on ne samo da popunjava ovaj vakuum, već razvija specifičan oblik kulta zasnovan na političkoj naraciji i emocionalnoj povezanosti, artikulisanom kroz populistički okvir odnosa sa „narodom”. Takav model poprma oblik medijski posredovanog kulta ličnosti, utemeljenog na sinergiji medijske dominacije, koncentracije moći i performativne proizvodnje političke realnosti.

Politički uspon Aleksandra Vučića započinje 1993. godine ulaskom u Srpsku radikalnu stranku (SRS), nakon čega sa Tomislavom Nikolićem učestvuje u osnivanju Srpske napredne stranke (SNS), čiji kasnije postaje lider. Na funkciju ministra odbrane i prvog potpredsednika Vlade za borbu protiv korupcije i kriminala dolazi 2012. godine, a 2014. postaje predsednik Vlade Republike Srbije. Na predsedničkim izborima 2017. godine izabran je za predsednika Srbije, dok 2022. godine osvaja drugi mandat u prvom krugu (Istinomer n.d.c).

Simbolička moć i konstrukcija političkog autoriteta

Jedan od ključnih elemenata Vučićeve političke dominacije jeste konstrukcija narativa o lideru kao „faktoru stabilnosti” (Bjeloš 2017), što predstavlja specifičan oblik Burdijeve simboličke moći. Kroz simboliku, nacionalističke narative i emotivne poruke, stvorena je atmosfera u kojoj je on postao simbol stabilnosti i snage, dok su protivnici često predstavljani kao pretnja nacionalnoj bezbednosti i teritorijalnom integritetu. Diskreditovanjem svojih političkih konkurenata, Vučić ih je često dovodio u vezu sa nepopularnim ili omraženim ličnostima, ali i institucijama koje izazivaju negativna osećanja (Slavujević 2009, 109). Ovaj pristup je naročito vidljiv u njegovoj politici prema Kosovu, EU i Zapadu, kao i u obraćanjima koja se često fokusiraju na teme nacionalne suverenosti i teritorijalnog integriteta. Jedan od primera jeste godina potpisivanja sporazuma sa Kosovom, u kojoj su izraženi motivi patriotizma i nacionalnih

1 Tadić je prvi put izabran za predsednika Srbije na predsedničkim izborima 27. juna 2004. godine na mandat od četiri godine, dok je drugi petogodišnji mandat dobio pobedom u drugom krugu predsedničkih izbora 2008. (Socijaldemokratska stranka).

2 Tomislav Nikolić za predsednika države izabran je na prevremenim izborima u maju 2012. godine kao kandidat Srpske napredne stranke. Na funkciji je bio do 31. maja 2017. (Istinomer n.d.b).

interesa. Spremnost na kompromis kako bi se pronašlo rešenje „koje ne bi bilo jednostrano i koje bi uvažilo i srpske interese“, uz isticanje da „neće dozvoliti da Albanci dobiju sve, a da Srbija i Srbi izgube sve i budu poniženi“ (BSC happy portal 2018), utemeljuje ideju odbrane nacionalnih interesa. Takav pristup predstavlja strateški potez, ukorenjen u Vučićevom političkom imidžu i percepciji njegovog liderstva. Sa druge strane, odnos prema evropskim integracijama poprima izrazito ambivalentan karakter. Iako se formalno održava proevropski kurs, proces pristupanja Evropskoj uniji već duže vreme stagnira, uz ograničen napredak u ključnim poglavljima i sve češće političke tenzije u odnosima sa Briselom (EC 2022; EC 2025). U tom smislu, koncept stabilokratije (Bieber 2018; Arman 2023) ukazuje na to da se proces evropskih integracija u Srbiji odvija paralelno sa trendovima autokratizacije (Nord, Altman, Fernandes, Good & Lindberg 2026), pri čemu EU okvir ne figurira kao transformativni mehanizam demokratizacije, već kao resurs političke stabilizacije režima (Bieber 2018). Takav model pokazuje se kao problematičan, jer umesto jačanja demokratskih reformi doprinosi njihovom usporavanju i eroziji institucija, uz istovremenu koncentraciju moći u rukama lidera koji se predstavlja kao ključni garant stabilnosti, oslanjajući se na populistički narativ o sopstvenoj nezamenjivosti (Moffitt 2016). Ovakva dinamika omogućava Vučiću da istovremeno održava spoljnopolitički legitimitet kroz deklarativnu posvećenost integracijama, dok na unutrašnjem planu – kroz pitanje Kosova i narativ o pritiscima spolja – učvršćuje sopstvenu poziciju zaštitnika nacionalnih interesa, čime se dodatno naglašava njegov simbolički autoritet.

Institucionalna dominacija i empirijski indikatori autokratizacije

Iako formalni demokratski okvir u Srbiji ostaje očuvan, politička praksa ukazuje na izraženu koncentraciju moći i postepenu eroziju institucionalnih mehanizama kontrole. U tom smislu, politički sistem se sve češće analizira kroz koncept kompetitivnog autoritarizma ili procesa autokratizacije u kojem formalne institucije opstaju, ali njihova funkcionalna autonomija slabi (Levitsky & Way 2010; Bieber 2018; Lührmann & Lindberg 2019). U prilog tome govore i dugoročni podaci o demokratskom razvoju Srbije. Nakon demokratskih promena, Srbija je prošla kroz niz režimskih kvalifikacija. Prema izveštajima švedskog instituta V-Dem (*Varieties of Democracy*), Srbija je nakon 2000. godine inicijalno klasifikovana kao izborna demokratija i u toj kategoriji ostaje nekoliko godina, uključujući period nakon ubistva premijera Zorana Đinđića, kada je postojala izražena bojazan od institucionalne destabilizacije i zastoja u procesu demokratizacije. U narednoj fazi dolazi do kratkotrajnog napredovanja ka statusu liberalne demokratije. Međutim, od 2012. godine Srbija se ponovo vraća u kategoriju izborne demokratije, dok se od 2014. nadalje, kada na vlast dolazi stranka Aleksandra Vučića – SNS, pri čemu on najpre postaje premijer, a kasnije i predsednik Srbije, uočava trend stagnacije i nazadovanja u oblasti

demokratskih standarda (Nord et al. 2026). Na to su ranije ukazivali i nalazi organizacije Freedom house (*Freedom House*), prema kojima Srbija postepeno gubi demokratski kapacitet i sve više se približava modelu hibridnog režima, u kojem formalni izborni procesi opstaju, ali su opterećeni strukturnim nejednakostima i ograničenjima političke konkurencije (Smeltzer & Buyon 2022). Umesto povratka ka konsolidaciji demokratije, beleži se kontinuiran proces autokratizacije, te Srbija prema novijim V-Dem klasifikacijama ulazi u kategoriju izborne autokratije (Nord et al. 2026). Ovaj razvoj treba posmatrati i u širem kontekstu tzv. „trećeg talasa autokratizacije”, koji zahvata ne samo države u tranziciji, već i pojedine članice Evropske unije, poput Hrvatske, Mađarske, Rumunije, Slovačke i Slovenije, kao i njihove susede Jermeniju, Belorusiju, Gruziju, Moldaviju i Ukrajinu (ibid., 20).

U tom kontekstu, političko liderstvo Aleksandra Vučića može se posmatrati kao paradigmatičan primer savremene autokratizacije. Rezultati istraživanja ukazuju na pad kvaliteta izbora, slabljenje autonomije izbornih tela i smanjenje kapaciteta zakonodavne vlasti da kontroliše izvršnu, što vodi ka koncentraciji političke moći u rukama izvršne vlasti i samog lidera (ibid). Ovakva institucionalna konfiguracija nadovezuje se na teorije personalizacije politike (Poguntke & Webb 2018) i simboličke moći (Bourdieu 2005). U uslovima slabljenja institucija i jačanja medijske vidljivosti lidera, politički autoritet se sve više pretvara u oblik simboličkog kapitala. Vučić u tom smislu ne funkcioniše samo kao nosilac izvršne vlasti, već i kao centralni simbol političkog poretka. Specifičnost srpskog slučaja ogleda se u tome što se proces autokratizacije odvija kroz formalno demokratske procedure, ali proizvodi sistem u kojem je lider primarni izvor legitimiteta. Personalizacija vlasti tako prevazilazi nivo političkog stila i postaje strukturalno obeležje sistema, u kojem se politička moć, odgovornost i simbolička dominacija koncentrišu u jednoj ličnosti. Na taj način institucionalni okvir ne ograničava, već učvršćuje simboličku centralnu poziciju lidera i omogućava razvoj medijski posredovanog, performativno održavanog kulta ličnosti.

Medijatizacija i kontrola javnog diskursa

Medijatizacija političkog prostora u Srbiji predstavlja jedan od ključnih mehanizama kroz koje se održava i gradi politička dominacija. Međutim, za razliku od pojednostavljenih interpretacija koje naglašavaju presudnu ulogu društvenih mreža, praksa pokazuje da centralnu ulogu u oblikovanju javnog mnjenja i dalje imaju tradicionalni mediji, pre svega televizija sa nacionalnom frekvencijom. Prema istraživanju Istinomera, Aleksandar Vučić je u prvih 11 meseci 2024. godine imao više od 300 javnih obraćanja putem televizijskih i kablovskih kanala (Istinomer 2024), što ukazuje na izuzetno visok nivo medijske prisutnosti i dominaciju u javnom diskursu. Ovakva frekvencija pojavljivanja omogućava kontinuirano oblikovanje političke stvarnosti u kojoj je lider centralna figura svih ključnih tema – od ekonomije i infrastrukture do nacio-

nalnih pitanja. To ilustruje i jedna njegova objava na Fejsbuku³, u kojoj je povodom usvajanja zakona o legalizaciji podelio zadovoljstvo rešavanjem tog pitanja sa svojim pratiocima.

Osim Fejsbuka, Vučić u velikoj meri koristi i društvenu mrežu Instagram, gde uglavnom objavljuje različite događaje i situacije koje često obiluju patriotizmom i apelima na nacionalni ponos. Jedan od dokaza je i objava na Instagramu prožeta elementima patriotizma i nacionalne simbolike, odnosno post sa srpskom vojskom i porukom: „Srbin svoju slobodu ljubi više od svega i ne pita za cenu”⁴. Takođe je karakteristična i objava u kojoj uz osmeh i stisnutu pesnicu potvrđuje svoju spremnost da postane „heroj” u spasavanju naroda, odnosno „čelična ruka” koja će braniti svoj narod, državu i nacionalne interese: „Svoj život sam posvetio Srbiji, i dok sam živ boriću se protiv svih koji žele da je unište”⁵. Koristeći prednosti digitalne ere, on se pozicionira kao „spasitelj nacije”, oslanjajući se na istorijske simbole i emocionalne poruke koje rezoniraju sa posleratnim traumama i nacionalnim ideologijama, dok istovremeno sve više gradi kult ličnosti kako bi uspostavio neposredan odnos sa „narodom” koji, prema sopstvenim tvrdnjama, predstavlja.

Društvene mreže (Fejsbuk, Instagram) u tom kontekstu imaju dopunsku funkciju (Highfield 2016). One omogućavaju dodatnu personalizaciju političkih poruka, vizuelnu estetizaciju liderstva i direktnu komunikaciju sa biračima, ali ne predstavljaju primarni izvor političke moći. Naprotiv, njihova funkcija je amplifikacija već uspostavljenih narativa iz tradicionalnih medija.

Ovakva konfiguracija ukazuje na kontinuitet medijske dominacije: kao što su Tito i Milošević koristili medije svog vremena za oblikovanje političke percepcije (Gordy 1999), tako Aleksandar Vučić primenjuje tehnološki naprednije, ali funkcionalno srodne mehanizme. Posmatrano sa tog aspekta, lider medijski dominira scenom, posebno kroz digitalne i medijske platforme, gde kontrola javnog diskursa ne podrazumeva samo prisustvo, već i dominaciju nad interpretativnim okvirima političke stvarnosti, pri čemu medijatizacija postaje ključni instrument građenja kulta ličnosti. U slučaju Vučića, političko predstavljanje funkcioniše kao kontinuirani performans kroz koji se, putem javnih obraćanja i medijskih nastupa, proizvodi narativ o lideru kao autentičnom glasnogovorniku „naroda” (Goffman 2000; Saward 2010).

Performativnost se na taj način uspostavlja kao ključni mehanizam izgradnje kulta ličnosti, tesno povezan sa medijskom dominacijom. Učestala javna obraćanja (npr. 322 u analiziranom periodu) i kontrola nad medijima, uključujući Radio-televiziju Srbije, ukazuju na institucionalizovan obrazac političkog delovanja koji kontinuirano proizvodi i učvršćuje politički autoritet.

3 <https://www.facebook.com/share/p/1W7VLes8jK/>; https://www.facebook.com/buducnostsrbi-jeavucic/?locale=sr_RS (14. 10. 2025)

4 3. 8. 2025, <https://www.instagram.com/p/DNaEX14iw0C/> (14. 10. 2025)

5 23. 8. 2025, <https://www.instagram.com/avucic/p/DNsLBKZWAw4/> (14. 10. 2025)

Medijski performans: emocionalna mobilizacija, estetika i politička performativnost

Emocionalna mobilizacija predstavlja centralni mehanizam savremenog političkog delovanja, kroz koji se uspostavlja direktna veza između lidera i građana. U slučaju Aleksandra Vučića, ova dimenzija se zasniva na kombinaciji različitih afektivnih registara – sigurnosti, straha, ponosa i kolektivne ugroženosti. Njegov politički diskurs obiluje referencama na nacionalnu istoriju, identitet i simboliku, čime se aktiviraju duboko ukorenjene emocionalne strukture (McDermott 2018). Stil izražavanja mu je prepoznatljiv po upotrebi metafora i podsećanjima na istorijske momente i stradanja. Na primer, u govoru održanom na Kosovu i Metohiji u Cernici 2018. godine, upoređujući dobre istorijske događaje sa svojom vladavinom i hrabrošću Nemanjića, Vučić naglašava očuvanje Kosova (Paunović 2022). Kroz retoriku koja se temelji na slavnoj prošlosti Srbije, on uspeva da se poveže sa emocijama biračkog tela, naročito onih birača koji traže lidera koji razume i poštuje istorijske vrednosti i nacionalni identitet. Ovakva retorika, često plasirana i putem društvenih mreža, učvršćuje emocionalnu identifikaciju sa biračima. Iako strategija nije nova, njen intenzitet raste usled stalne medijske prisutnosti. Vizuelna dimenzija – fotografije i video-sadržaji susreta sa građanima, infrastrukturnih projekata i međunarodnih aktivnosti – funkcioniše kao simbolički resurs potvrde političke moći (Meyer 2013), pretvarajući politiku u kontinuirani performans sa liderom kao centralnim akterom (Gluhovic et al. 2021; Castiglione 2024).

Na društvenim mrežama ova estetika se dodatno personalizuje, kombinujući političke poruke sa elementima svakodnevice i stvarajući utisak neposrednosti. Reč je, međutim, o intenziviranju postojećih obrazaca. U tom okviru, emocionalna mobilizacija deluje u sprezi sa medijskom dominacijom i institucionalnom moći, čineći ključni stub savremenog kulta ličnosti. Vizuelno-estetski obrasci sve više potiskuju programski sadržaj (Meyer 2013), pa javni nastupi Vučića postaju ne samo čin predstavljanja, već i estetski oblikovani performansi kroz koje se politički autoritet emocionalno internalizuje.

Analiza pokazuje da se kult ličnosti Aleksandra Vučića ne može objasniti isključivo simboličkom moći ili medijskom reprezentacijom, već se mora kao rezultat njihove sprege sa institucionalnom centralizacijom i performativnim političkim predstavljanjem. Reč je o transformisanom obliku političke personalizacije, u kojem se kontinuitet postojećih mehanizama prepliće sa savremenim procesima medijalizacije i autokratizacije, čineći ovaj tip kulta stabilnijim i funkcionalnijim u savremenom političkom kontekstu.

UMESTO ZAKLJUČKA: KOMPARATIVNA ANALIZA KULTA LIČNOSTI
U SRBIJI KROZ KLJUČNE DIMENZIJE

Tabela 1. Komparativna konfiguracija dimenzija kulta ličnosti u Srbiji

Lider	Izvori legitimacije	Simbolička dimenzija	Institucionalna dimenzija	Medijska dimenzija	Emocionalna mobilizacija	Tip kulta ličnosti
Josip Broz Tito	Revolucionarni legitimitet, antifašizam, harizma	Mitologizacija vođe, simbol jedinstva i države	Potpuna integracija lidera i države	Državni mediji, rituali, obrazovni sistem	Kolektivna identifikacija i ritualna lojalnost	Institucionalizovani harizmatički kult
Slobodan Milošević	Nacionalizam, kriza, zaštita „ugroženog naroda”	Narativ kolektivne ugroženosti i istorijske misije	Dominacija nad institucijama i njihova instrumentalizacija	Dominacija državnih medija, propagandni okvir	Emocionalna mobilizacija kroz konflikt i strah	Krizno-mobilizacioni kult
Zoran Đinđić	Demokratski legitimitet, reforme, posthumna simbolika	Posthumna idealizacija, simbol modernizacije	Ograničen institucionalni uticaj (za života)	Mediji, komemorativne prakse, civilno društvo	Posthumna identifikacija i simbolička mobilizacija	Posthumni simbolički kult
Aleksandar Vučić	Stabilnost, izbor na dominacija, performativno liderstvo	Narativ „zaštitnika naroda” i faktora stabilnosti	Formalno demokratski okvir uz izražene procese autokracije i centralizacije moći	Dominacija televizije i društvenih mreža, visoka medijacija	Kombinovana emocionalna i svakodnevna mobilizacija	Medijski posredovan (performativni) kult

Izvor: izrada autora

Uvid u komparativnu analizu prikazanu u Tabeli 1 potvrđuje da kult ličnosti u Srbiji ne predstavlja jedinstvenu niti statičnu pojavu, već dinamičnu konfiguraciju međusobno povezanih dimenzija moći. Iako je simbolička moć prisutna u svim analiziranim slučajevima kao njen nužan uslov, primetne su razlike u načinu na koji se ona povezuje sa institucionalnim kapacitetima, medijskim strukturama i obrascima emocionalne mobilizacije.

U slučaju Tita, kult ličnosti se zasniva na snažnoj institucionalnoj integraciji i ideološkoj stabilnosti, gde država aktivno proizvodi i održava simbolički autoritet lidera. Kod Miloševića se simbolička moć preusmerava ka kriznoj mobilizaciji i nacionalističkim narativima, pri čemu institucije postaju instrument političke dominacije. Nasuprot tome, slučaj Đinđića pokazuje da odsustvo snažne performativne i simboličke homogenizacije ograničava razvoj kulta tokom života, ali omogućava njegovu posthumnu rekonstrukciju kroz simboličke i komemorativne prakse. Najzad, kod Vučića dolazi do specifične transformacije u kojoj se kult ličnosti formira kroz sinergiju medijske dominacije, institucionalne centralizacije i performativnog političkog predstavljanja. Ovaj tip kulta ne počiva primarno na ideološkoj rigidnosti ili otvorenoj represiji, već na kontinuiranom medijskom ispoljavanju političkog autoriteta i aktivnom učešću publike u njegovoj stabilizaciji.

Na osnovu svega navedenog, može se zaključiti da savremeni period ne karakteriše odsustvo autoritarnih elemenata, već njihova transformacija unutar formalno demokratskog okvira. U slučaju Vučića, kult ličnosti ne proizlazi samo iz simboličke i medijske vidljivosti, već iz sprege institucionalne centralizacije, kontrole političkog prostora i kontinuirane performativne manifestacije političkog autoriteta. Empirijski indikatori ukazuju na procese autokratizacije – eroziju institucionalne autonomije, koncentraciju moći i dominaciju nad javnim diskursom – pri čemu kult ličnosti funkcioniše kao ključni mehanizam reprodukcije političke dominacije. Istovremeno, slučaj Đinđića pokazuje da se kult može razviti i u posthumnoj, simboličkoj formi, nezavisno od čvrste autoritarne strukture, što dodatno potvrđuje njegovu kontekstualnu i relacionu prirodu.

U tom smislu, savremeni kult ličnosti u Srbiji ne predstavlja diskontinuitet u odnosu na prethodne periode, već rezultat istorijske transformacije i adaptacije. Njegova specifičnost leži u konfiguraciji simboličke moći, medijske dominacije i institucionalne kontrole, dodatno učvršćenoj kroz performativne prakse političkog predstavljanja. Naposletku, ova komparacija potvrđuje osnovnu hipotezu poglavlja da kult ličnosti nije devijacija političkog sistema, već njegov adaptivni obrazac, čiji konkretni oblici zavise od načina kombinovanja simboličkih, institucionalnih, medijskih i emocionalnih resursa moći.

LITERATURA

- Allison, Scott, Dafna Eylon, James K. Beggan & Jennifer Bachelder. 2009. „The Demise of Leadership: Positivity and Negativity Biases in Evaluations of Dead Leaders.” *Journal of Social Issues* 65(3): 535–550.
- Alexander, Jeffrey. 2010. *The Performance of Politics: Obama's Victory and the Democratic Struggle for Power*. Oxford University Press.
- Arman, Murat, Necip. 2023. „Stabilocracy and the Durability of Illiberal Practices in the Western Balkans.” *The Eurasia Proceedings of Educational and Social Sciences* 29: 24–32. Doi: 10.55549/epess.1351972.
- Assmann, Aleida. 2006. „Memory, Individual and Collective.” In *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, edited by Robert E. Goodin & Charles Tilly. Oxford University Press.
- Bourdieu, Pierre. 2005. *Language and Symbolic Power*, edited and introduced by John P. Thompson. Polity Press.
- Bieber, Florian. 2002. „Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering: The Kosovo Myth from 600th Anniversary to the Present.” *Rethinking History* 6(1): 95–110.
- Bieber, Florian. 2005. *Post-War Bosnia: Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance*. Palgrave Macmillan.
- Bieber, Florian. 2018. „The Rise (and Fall) of Balkan Stabilitocracies.” *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development* 10: 176–185.
- Bjeloš, Maja. 2017. „Who are the protesters in Serbia, and what do they really want?” *LSE Blogs*. <https://eprints.lse.ac.uk/75693/1/blogs.lse.ac.uk>.
- Bottici, Chiara & Benoît Challand. 2010. *The Myth of the Clash of Civilizations*. Routledge.
- Brunk, Samuel. 2008. *The Posthumous Career of Emiliano Zapata: Myth, Memory, and Mexico's Twentieth Century*. University of Arizona Press.
- BSC happy portal. 2018. „Vučić otvoreno o kosovskom problemu: ‘postići dogovor da ne bi bilo rata!’” *BSC Happy portal*, 27. avgust. <https://happytv.rs/vesti/politika/vucic-otvoreno-o-kosovskom-problemu-postici-dogovor-da-ne-bi-bilo-rata/307216/>.
- Caprara, Gian V., Shalom H. Schwartz, Michele Vecchione & Claudio Barbaranelli. 2008. „The personalization of politics: Lessons from the Italian case.” *European Psychologist* 13(3): 157–172. <https://doi.org/10.1027/1016-9040.13.3.157>.
- Cassiday, Julie A. & Emily D. Johnson. 2013. „A Personality Cult for the Postmodern Age: Reading Vladimir Putin's Public Persona.” In *Putin as Celebrity and Cultural Icon*, edited by Helena Goscilo. Oxford and New York: Routledge.
- Castiglione, Dario. 2024. „The Performativity of Political Representation.” In *Bodies, Spaces, Claims*, edited by Paula Diehl & Michael Saward. Oxford: Oxford University Press.

- Cvetković, Srđan. 2023. „Kreiranje vizuelne predstave i propagandne slike Josipa Broza Tita. Prilog proučavanju izgradnje kulta ličnosti.” *Istorija 20. veka* 41(1): 177–197. Doi: 10.29362/ist20veka.2023.1.cve.177-197.
- Đukić, Slavoljub. 1990. *Slom srpskih liberala – tehnologija političkih obračuna Josipa Broza*. Filip Višnjić.
- Đurišić Bečanović, Tatjana. 2020. „Mythology and Politics – The Case of Kosovo October.” *European Journal of Language and Literature* 6(2). Doi: 10.26417/671wju29z.
- European Commission-EC. 2022. *Serbia 2022 Report SWD(2022) 338 final* (12 October 2022). Brussels: Commission staff working document. <https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Serbia%20Report%202022.pdf>
- European Commission-EC. 2025. *Serbia 2025 Report SWD(2025) 755 final* (4 November 2025). Brussels: Commission staff working document. https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/6e68ce26-b95b-48e1-921a-c60c12da8f00_en?filename=serbia-report-2025.pdf
- Facebook, Aleksandar Vučić. 21.09.2025. *O usvajanju zakona*. <https://www.facebook.com/share/p/1W7VLes8jK/> Facebook, *Budućnost Srbije A Vučić*. https://www.facebook.com/buducnostsrbiyevucic/?locale=sr_RS
- Gagé, Jean. 1961. „Pouvoir et religion. III. Psychologie du culte impérial romain.” *Diogène* 34: 47–68.
- Gluhovic, Milija, Silvija Jestrovic, Shirin Rai & Michael Saward. 2021. “Introduction: Politics and/as Performance, Performance and/as Politics.” In: *The Oxford Handbook of Politics and Performance*, edited by Shirin Rai. Oxford: Oxford University Press.
- Gofman, Erving. 2000. *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*. Beograd: Geopoetika.
- Goldstein, Ivo i Slavko Goldstein. 2015. *Tito*. Profil.
- Gordy, Eric. 1999. *The Culture of Power in Serbia: Nationalism and the Destruction of Alternatives*. University of Pennsylvania Press.
- Highfield, Tim. 2016. *Social Media and Everyday Politics*. Polity.
- Holmgård Sundahh, Anne-Mette. 2022. „Personality Cult or a Mere Matter of Popularity?” *International Journal of Politics, Culture, and Society* 36: 431–458. <https://doi.org/10.1007/s10767-022-09423-0>.
- Holmgård Sundahh, Anne-Mette. 2023. *Postmodern Personality Cults: A Comparative Analysis of Visual Leader Representations in Russia and the US*. (doktorska disertacija) School of History, Philosophy, Political Science & International Relations, Te Herenga Waka – Victoria University of Wellington.
- Istinomer, n.d.a. *Slobodan Milošević*. <https://www.istinomer.rs/akter/slobodan-milosevic/>.
- Istinomer, n.d.b. *Tomislav Nikolić*. <https://www.istinomer.rs/akter/tomislav-nikolic/>.
- Istinomer, n.d.c. *Aleksandar Vučić*. <https://www.istinomer.rs/akter/aleksandar-vucic/>.
- Istinomer. 2024. „Kako su nas obmanjivali u 2024. godini.” *Istinomer*, 28. decembar. <https://www.istinomer.rs/analize/godisnji-izvestaj-istinomera-kako-su-nas-obmanjivali-u-2024-godini/>.

- Instagram, Aleksandar Vučić. 2025. „Srbin svoju slobodu ljubi više od svega i ne pita za cenu.” *Instagram*, 3. avgust. <https://www.instagram.com/p/DNaEX14iw0C/>.
- Instagram, Aleksandar Vučić. 2025. „Svoj život sam posvetio Srbiji, i dok sam živ boriću se protiv svih koji žele da je unište.” *Instagram*, 23. avgust. <https://www.instagram.com/avucic/p/DNsLBKZWAw4/>
- Joppien, Charlotte. 2021. „Embodied practices of leadership: the case of Recep Tayyip Erdoğan.” In: *Ruler Personality Cults from Empires to Nation-States and Beyond: Symbolic Patterns and Interactional Dynamics*, edited by Kirill Postoutenko & Darin Stephanov. Routledge.
- Katz, Rebecca Gabrielle Porath. 2009. „Zoran Djindjic Remembered: The Formation of Collective Memories.” *Independent Study Project (ISP) Collection* 691. https://digitalcollections.sit.edu/isp_collection/691.
- Klišmanić, Vinka. 2022. „Kult ličnosti Josipa Broza Tita.” *Pleter: Časopis udruge studenata Povijesti* 5(5): 121–133. <https://doi.org/10.51154/p.5.5.2>.
- Kuljić, Todor. 2011. *Sećanje na Titoizam*. Čigoja štampa.
- Leese, Daniel. 2011. *Mao Cult: Rhetoric and Ritual in China's Cultural Revolution*. Cambridge University Press.
- Levitsky, Steven & Lucan A. Way. 2010. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge University Press.
- Linc, Huan & Alfred Stepan. 1998. *Demokratska tranzicija i konsolidacija – Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lofgren, Mike. 2018. „Donald Trump Isn't the First Leader With a Personality Cult.” *Washington Monthly*, January 17. <https://washingtonmonthly.com/2018/01/17/donaldtrump-isnt-the-first-leader-with-a-personality-cult/>
- Lu, Xin & Elena Soboleva. 2014. „Personality cults in modern politics: cases from Russia and China.” (CGP Working Paper Series, 01/2014). *Freie Universität Berlin*, Center for Global Politics. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-441460>.
- Luteijn, Geert. 2016. *Memory Politics in Post-2000 Serbia*. Research Master in History, University of Amsterdam.
- Lührmann, Anna & Staffan I. Lindberg. 2019. „A third wave of autocratization is here: what is new about it?” *Democratization* 26(7): 1095–1113. <https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1582029>.
- Márquez, Xavier. 2018. „Two Models of Political Leader Cults: Propaganda and Ritual.” *Politics, Religion & Ideology* 19(3): 265–284.
- McAllister, Ian. 2007. *The Personalization of Politics*. Oxford Handbook of Political Behavior.
- McDermott, Rose. 2018. „Leadership and the strategic emotional manipulation of political identity: An evolutionary perspective.” *The Leadership Quarterly* 31(2). Doi: 10.1016/j.leaqua.2018.11.005.
- Meyer, Thomas. 2013. *Uvod u politiku*. CID, Politička kultura.

- Moffitt, Benjamin. 2016. *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford University Press.
- Morgan, Kevin. 2017. *International Communism and the Cult of the Individual: Leaders, Tribunes and Martyrs Under Lenin and Stalin*. Palgrave Macmillan.
- Morus, Christina. 2007. „Slobo the Redeemer: The Rhetoric of Slobodan Milosevic and the Construction of the Serbian ‘People’.” *Southern Communication Journal* 72(1):1–19. Doi: 10.1080/10417940601174660.
- Mudde, Cas & Cristóbal Rovira Kaltwasser. 2017. *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Nedeljković, Saša. 2006. „Mit, religija i nacionalni identitet: Mitologizacija u Srbiji u periodu nacionalne krize.” *Etnoantropološki problem* 1(1): 155-179. Doi: 10.21301/eap.v1i1.9.
- Nord, Marina, David Altman, Tiago Fernandes, Ana Good God & Staffan I. Lindberg. 2026. *Democracy Report 2026: Unraveling The Democratic Era?* Gothenburg: University of Gothenburg, V-Dem Institute. file:///C:/Users/danie/Downloads/V-Dem_Institute_Democracy_Report_2026_lowres.pdf.
- Novi magazin. 2020. „Šta bi danas rekao Zoran Đinđić.” *Novi magazin*, 11. mart. <https://novimagazin.rs/vesti/217023-sta-bi-danas-rekao-zoran-djindjic-20032020-reforme-nisu-same-sebi-cilj>.
- Panić, Ana. 2008. „Štafeta – simbol zajedništva”. U: *Katalog Štafete 1945–1987*, Muzej istorije Jugoslavije.
- Paunović, Natalija. 2022. „Politička kultura građana u Republici Srbiji i narativ vođa – drugi deo.” *Opseg*, 2. avgust. <https://opseg.rs/2022/08/02/politicka-kultura-gradana-u-republici-srbiji-i-narativ-voda-drugi-deo/>.
- Partos, Gabriel. 2003. „Obituary: Zoran Djindjic.” *BBC South-East Europe analyst*, March 12. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2843451.stm>.
- Passarelli, Gianluca. 2019. *The Presidentialisation of Political Parties in the Western Balkans*. Palgrave Macmillan.
- Pavićević, Aleksandra. 2015. *From Mystery to Spectacle: Essays on Death in Serbia from the 19th–21st Century*. Etnografski institut SANU.
- Plamper, Jan. 2004. „Introduction: Modern Personality Cults.” In: *Personality Cults in Stalinism - Personenkulte im Stalinismus*, edited by Klaus Heller & Jan Plamper. Göttingen: V&R Unipress.
- Pisch, Anita. 2016. *The Personality Cult of Stalin in Soviet Posters, 1929–1953: Archetypes, inventions and fabrications*. Acton: Australian National University Press.
- Plamper, Jan. 2012. *The Stalin Cult: A Study in the Alchemy of Power*. Yale University Press.
- Postoutenko, Kirill & Darin Stephanov. 2021. „Symbolic patterns and interactional dynamics in ruler personality cults: state of the art and open questions.” In: *Ruler Personality Cults from Empires to Nation-States and Beyond: Symbolic Patterns and Interactional Dynamics*, edited by Kirill Postoutenko & Darin Stephanov. Routledge.

- Poguntke, Thomas & Paul Webb. 2018. „Presidentialization, Personalization, and Populism: The Hollowing out of Party Government.” In: *The Personalization of Democratic Politics and the Challenge for Political Parties*, edited by William P. Cross, Richard S. Katz & Scott Pruysers. Rowman and Littlefield International Ltd.
- Perišić, Vuk. 2010. „Slobodan Milošević u ogledalu posljedica”. *Peščanik*, 28. oktobar. <https://pescanik.net/slobodan-milosevic-u-ogledalu-posljedica/>.
- Rees, Edward Arfon. 2004. „Leader Cults: Varieties, Preconditions and Functions.” In: *The Leader Cult in Communist Dictatorships: Stalin and the Eastern Bloc*, edited by Edward Arfon Rees, Polly Jones, Balazs Apor & Jan C. Behrends. Palgrave Macmillan.
- RTS. 2024. „Sablja.” RTS, 16. oktobar. <https://www.rts.rs/lat/rts/rts-predstavlja/film-ski-program/domace-serije/5557416/dugo-iscekivana-i-nagradjivana-serija-sablja-od-02-novembra-na-rts-1.html>.
- Saward, Michael. 2010. *The Representative Claim*. Oxford: Oxford University Press.
- Slavujević, Zoran. 2009. *Političko komuniciranje, politička propaganda, politički marketing*. Beograd: Grafocard.
- Smolo, Ema Džejna. 2021. *Personalization of Politics: A Comparative Analysis of the Impacts on Democratization and Autocratization in Serbia, Croatia, and Montenegro. Democracy and human rights*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Dialogue Southeast Europe.
- Smeltzer, Mike & Noah Buyon. 2022. „Nations in Transit 2022: From Democratic Decline to Authoritarian Aggression.” *Freedom House*. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2022/from-democratic-decline-to-authoritarian-aggression>
- Socijaldemokratska stranka. *Boris Tadić*. <https://www.sds-org.rs/sr/o-nama/biografie/boris-tadic/>
- Subotić, Jelena. 2016. *Hijacked Justice: Dealing with the Past in the Balkans*. Cornell University Press.
- Telegraf. 2019. „Ovim govorom na Gazimestanu 1989, Milošević je ustoličen kao vođa Srba koje je poveo u ponor.” *Telegraf*, 28. jun. <https://www.telegraf.rs/vesti/politika/3076109-ovim-govorom-na-gazimestanu-1989-milosevic-je-ustolicecen-kao-vodja-srba-koje-je-poveo-u-ponor-video>.
- Thompson, Mark. 1999. *Forging War: The Media in Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina*. University of Luton Press.
- Thomassen, Lasse. 2019. „Representing the People: Laclau as a Theorist of Representation”. *New Political Science* 41(2): 329–344.
- Tikhomirov, Alexey. 2021. „Father of the people, face of the nation: the premodern and modern foundations of ruler personality cults.” In: *Ruler Personality Cults from Empires to Nation-States and Beyond: Symbolic Patterns and Interactional Dynamics*, edited by Kirill Postoutenko & Darin Stephanov. Routledge.
- Trošt, Tamara P. 2021. „The image of Josip Broz Tito in post-Yugoslavia: between national and local memory.” In: *Ruler Personality Cults from Empires to Nation-States and Beyond: Symbolic Patterns and Interactional Dynamics*, edited by Kirill Postoutenko & Darin Stephanov. Routledge.

- Udisi, Ebikisei Stanley. 2025. „The Personhood of the Dead: Morality, Memory, and Posthumous Dignity.” *GNOSI: An Interdisciplinary Journal of Human Theory and Praxis* 8(2): 30–45.
- Veber, Maks. 1976. *Privreda i društvo – tom I*. Prosveta.
- Velikonja, Mitja. 2008. *Titostalgia: A Study of Nostalgia for Josip Broz*. Peace Institute.
- Velikonja, Mitja i Vjekoslav Perica. 2012. *Nebeska Jugoslavija*. Biblioteka XX vek.
- Vujačić, Veljko. 2015. *Nationalism, Myth, and the State in Russia and Serbia: Antecedents of the Dissolution of the Soviet Union and Yugoslavia*. Cambridge University Press. <http://www.ebooks.com/1937125/nationalism-myth-and-the-state-in-russia-and-serbia/vujacic-veljko/>.
- Wedeen, Lisa. 2019. *Authoritarian Apprehensions: Ideology, Judgment, and Mourning in Syria*. University of Chicago Press.
- Zbucea, Gheorghe. 2001. *Istoria Iugoslaviei*. București: Corint.

Danijel Sporea

THE EVOLUTION AND TRANSFORMATION OF THE PERSONALITY CULT IN SERBIA: FROM INSTITUTIONAL AUTHORITY TO THE SYMBOLIC PERSONALISATION OF POWER

ABSTRACT

This paper examines the transformation of the personality cult as a multidimensional political phenomenon in Serbia. It provides a comparative analysis of four leaders – Josip Broz Tito, Slobodan Milošević, Zoran Đinđić, and Aleksandar Vučić. Using an analytical framework that includes symbolic power, institutional configuration, mediatisation, and emotional mobilisation, this chapter aims to explain how the cult of personality is shaped in different political and institutional contexts. The analysis demonstrates that the cult of personality has transformed from institutionally grounded authority (Tito), through a national-mobilisational model (Milošević) and posthumous forms (Đinđić), to the contemporary pattern of personalised rule (Vučić), which can be understood as a media-mediated cult of personality based on the synergy of media dominance, concentration of power, and the performative construction of political reality. The paper starts from the hypothesis that the personality cult represents a dynamic configuration of political power with inherent

authoritarian potential, while its concrete manifestation depends on the institutional context, media structure, and patterns of political representation. The findings indicate that this potential is increasingly realised in contemporary Serbia through processes of personalisation of power, institutional weakening, and concentration of power, while in other cases it remains limited to symbolic or posthumous forms of political identification. The cult of personality should therefore not be understood as a deviation, but as a constitutive pattern in the construction of political authority. The chapter's contribution lies in developing an integrated, multidimensional analytical framework that moves beyond normative typologies of the personality cult and enables its understanding as a dynamic relationship between leaders and the people, in which political authority is not imposed unilaterally but is performatively produced and stabilised through media, symbolic, and institutional practices. In this way, the paper demonstrates that the personality cult rests not only on leaders' strategies, but also on a socially mediated need for the political personification of collective expectations.

KEYWORDS: personality cult, Yugoslavia, Serbia, Josip Broz Tito, Slobodan Milošević, Zoran Đinđić, Aleksandar Vučić